

Iconen

een introductie

Peter Visser

***Christus heeft ons laten zien wie God is,
door hem werd God zichtbaar
(Kolossenzen 1:15)***

Voor Annemieke

1^e druk: mei 2021

Titel: Iconen, een introductie
Auteur: drs. Peter Visser
Foto omslag: icoon van de heilige Drievuldigheid

Drukkerij: Mijnbestseller Nederland B.V. (www.mijnbestseller.nl)

ISBN: 9789403619798

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de schrijver.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	5
Oorsprong en geschiedenis	9
Iconen in de orthodoxie	19
Schrijven	23
Lezen	27
Christus iconen	33
Maria iconen	81
Apostel iconen	109
Bijbelverhalen op iconen	113
Heiligen op iconen	121
Engelen op iconen	131
Legende iconen	135
Kalender iconen	139
Kruis iconen	143
Reis iconen	147
Souvenir iconen	149
Iconostase	155
Achterglas iconen	159
Ethiopische iconen	161
Nawoord	163

Woord vooraf

Ongeveer vijftig jaar geleden kocht ik mijn eerste icoon voorstellende 'Christus Pantocrator'. Later in dit boek zal ik op deze bijzondere icoon nog nader ingaan (zie pagina 36-39). Een icoon die bij de eerste aanblik indruk maakte op zowel mijn echtgenote als mezelf.

Wij hadden in die tijd geen verstand van iconen en we hadden ons er ook nooit in verdiept. Wij zijn protestants opgevoed en behoren tot de Protestantse Kerk in Nederland waar we belijdend en actief lid van zijn.

Het protestantisme is in beginsel een 'woord-theologie'. Het gaat om het Woord, waarbij Jezus het 'vleesgeworden' Woord is. Daarin passen geen beelden. Geen beelden uit de Rooms-Katholieke Kerk en geen iconen uit de Oosters-Orthodoxe Kerk. Voor 'beeld-theologie' was er in het protestantisme eigenlijk geen ruimte, al is er de laatste jaren duidelijk sprake van een ontwikkeling waarbij naast het woord, ook muziek, dans, beelden, enzovoort een rol spelen in liturgische vieringen.

Daar komt nog bij dat in de westerse wereld de symboliek en de kunstvoorwerpen in de Rooms-Katholieke kerken in het algemeen meer bekend zijn dan de symboliek en de kunstvoorwerpen – in het bijzonder de iconen – in de Oosters-Orthodoxe kerken. Iconen zijn immers niet alleen gebaseerd op Bijbelse verhalen, maar ook op verhalen en legenden uit de (kerk)geschiedenis van de landen in het oosten.

Waarom gevallen voor de schoonheid van iconen?

Deze vraag is in woorden moeilijk te beantwoorden. Het gaat om het gevoel dat een icoon oproept. Bij het aanschouwen van een icoon ervaar je iets van een andere wereld, een goddelijke wereld. Een icoon maakt je deelgenoot van en laat je meevoelen met het grote geheim, het grote mysterie van ons geloof: Jezus, de opgestane Heer. Koning van de wereld. Rechter op de troon naast God.

Het is niet voor niets dat in het oosters christendom de opstanding van Jezus een centraal thema in het geloof is, terwijl in de Rooms-Katholieke Kerk dat veel meer 'het kruis' is.

Het gevoel – een andere wereld binnentreden – wordt nog veel sterker als je een Oosters-Orthodoxe kerk bezoekt. De hele kerk is volledig 'aangekleed' met iconen. Je weet niet waar je het eerst naar moet kijken.

Nu in de tweede helft van de vorige eeuw het bezoeken van andere landen een grote vlucht heeft genomen, kwamen ook wij – als toeristen – meer en meer in contact met de wereld van het oosters christendom. In landen als Rusland, Griekenland, Cyprus en de Oost-Europese landen en de landen rond de Middellandse Zee kan een bezoeker niet om iconen heen. Kerken, musea maar ook in het straatbeeld: overal kom je in aanraking met de wereld van de iconen en zijn iconen te koop. Als religieus kunstvoorwerp of in de vorm van een souvenir.

De wereld van de iconen is niet altijd gemakkelijk toegankelijk. De beeldtaal van iconen is – zeker voor een protestant – moeilijk. Wat stelt de afbeelding voor? Wat betekenen de gebruikte kleuren en symbolen? Wie zijn al die heiligen die worden afgebeeld? Wat moeten we met die eeuwenoude legenden?

Over iconen zijn tal van boeken geschreven. In al die boeken is de nodige achtergrondinformatie te vinden over iconen. Over de kerkhistorische geschiedenis van iconen. Over de kunsthistorische geschiedenis van iconen. Over de wijze waarop iconen vroeger en nu werden/worden geschilderd. Over de technieken en de materialen die daarbij werden en nog steeds worden gebruikt. Over de betekenis van iconen en hun gebruik in liturgische vieringen in de Oosters-Orthodoxe kerken. Over de verschillen tussen bijvoorbeeld Byzantijnse (Griekse) iconen en Russische iconen. Of over de verschillen tussen diverse iconen-scholen.

Een bijzonder interessant boekje waarin op dit soort vragen wordt ingegaan, is geschreven door Alfred C. Bronswijk: 'Geloven op ooghoogte. Iconen-geschiedenis, schoonheid, betekenis' (uitgeverij Boekencentrum, 2012).

Voor hen die wat meer willen weten over het oosters christendom kan het boek van Ignace Peckstadt: 'Een open venster op de Orthodoxe Kerk' (uitgeverij Averbode, 2013) behulpzaam zijn.

Maar ook op het internet (op binnenlandse en buitenlandse sites) is ongelooflijk veel informatie te vinden over iconen. Over de iconenschilderkunst. Over de geschiedenis en de betekenis van iconen. Over de verhalen achter iconen. Je hoeft op de zoekprogramma's maar een woord in te typen en daarachter het woord icoon (bijvoorbeeld 'Jezus op iconen') en je krijgt talloze sites aangeboden met informatie en afbeeldingen van iconen. Soms algemene informatie maar vaak ook heel specifieke informatie.

Mijn ervaring bij het lezen van dit soort boeken en de informatie op het internet is dat je al snel 'de diepte' in wordt meegenomen en dat de schrijver van een boek of van een artikel op het internet uitgaat van een zekere deskundigheid over of bekendheid met iconen bij de lezer. Maar wat voor soort boek zou iemand kunnen lezen die alleen maar – bijvoorbeeld als toerist of als iemand die onder de indruk is van iconen – iets meer wil weten van iconen die hij/zij tijdens een vakantiereis of anderszins te zien krijgt?

Voor die doelgroep heb ik dit boekje geschreven. Geen gedetailleerde kerkhistorie. Geen kunsthistorie. Niet meer dan de eerste beginselen van de iconografie en de iconenkunst. Want enige kennis van de bijzondere beeldtaal die verbonden is aan de iconografie kan enorm helpen bij het begrijpen en bewonderen van iconen.

De beeldtaal van iconen bestaat uit tal van Griekse en Russische begrippen/namen. Moeilijke woorden zijn dus niet helemaal te vermijden.

Uitgangspunt van dit boek is dat iconen een wezenlijk onderdeel zijn van het christelijk geloof zoals dat beleden wordt in de Oosters-Orthodoxe kerken. De kunstvorm op zich staat in dit boek niet centraal, ook niet de dogmatische verschillen tussen het oosters christendom en het protestantisme. De geloofsboodschap die spreekt uit de iconen, daar gaat het mij om.

Naast een meer algemene beschouwing over de betekenis, het gebruik en de schoonheid van iconen zal ik aan de hand van uiteenlopende iconen – waarvan ik er verschillende zelf in bezit heb – de betekenis proberen te duiden. Niet als een deskundige, maar als een groot bewonderaar van iconen.

Tot slot nog enkele praktische zaken.

Het woord 'ikoon' staat voor afbeelding, symbool. Daarom gebruik ik in dit boek het woord 'icoon' – met een 'c' geschreven – om aan te geven dat het gaat om een religieus – christelijk – kunstvoorwerp met een bijzonder gebruiksdoel.

Bij een weergave van een Bijbeltekst maak ik gebruik van de 'Bijbel in Gewone Taal' van het Nederlands Bijbelgenootschap. Heb ik gebruik gemaakt van een andere Bijbelvertaling, dan heb ik dat expliciet vermeld.

Alle jaartallen in dit boek hebben betrekking op de jaren vanaf het begin van onze jaartelling (de jaren 'na Christus' dus).

Als het gaat om de kerk als instituut, als organisatie heb ik gekozen voor de schrijfwijze: 'Oosters-Orthodoxe Kerk'. Gaat het slechts om het gebouw dan schrijf ik dat als volgt: 'Oosters-Orthodoxe kerk'. Voor het benoemen van de leer van de Oosters-Orthodoxe Kerk gebruik ik in het algemeen de woorden: 'oosters christendom'.

Alle afbeeldingen van iconen in dit boek – niet uit mijn eigen verzameling – zijn afkomstig uit het publieke domein en voor zover ik dat heb kunnen nagaan vrij van auteursrechten. Mocht ik echter iemand of een organisatie hebben benadeeld, dan bied ik op voorhand mijn excuses aan.

Vrijwel alle in dit boek opgenomen foto's van mijn eigen iconen en van de iconen te zien in musea en kerken, zijn door mezelf gemaakt.

Jarenlang heb ik informatie verzameld – en soms vastgelegd in notities zonder bronvermelding – uit boeken en uit informatiebronnen op het internet over iconen in het algemeen en over specifieke iconen. Die verzameling notities – waarin vastgelegd een deel van de door mij opgebouwde kennis – vormden de basis voor dit boek. Daarom was het voor mij niet mogelijk om bij het schrijven steeds aan bronvermelding te doen. Als ik iemand zou hebben benadeeld, bied ik ook daarvoor mijn excuses aan.

Dit 'woord vooraf' ben ik begonnen met het vermelden van het feit dat onze eerste icoon gekocht werd door mijn echtgenote en mezelf. Dat is bij alle aankopen daarna zo gebeven. Voor het schrijven van dit boek heb ik echter gekozen voor de 'ik-vorm'. Maar dit boek had niet geschreven kunnen worden zonder de steun van mijn echtgenote – met wie ik de liefde voor iconen deel – waarvoor ik haar zeer erkentelijk ben. Daarom heb ik dit boek aan haar opgedragen.

Peter Visser,
Goeree-Overflakkee, voorjaar 2021

Christusmonogram

Oorsprong en geschiedenis

Het is eigen aan de mens om afbeeldingen te maken van de zichtbare en van de onzichtbare wereld. De oudst gevonden grottekeningen of grotschilderingen uit de prehistorie zijn zo'n veertigduizend jaar oud en geven een beeld van de toenmalige leefomgeving. De oudste grotschildering van een mens wordt geschat op een ouderdom van zo'n tienduizend jaar.

Het is logisch dat in de loop van de eeuwen ook afbeeldingen ontstonden van de niet zichtbare wereld, de religieuze wereld. Denk maar aan de vele getekende godenbeelden in de Egyptische grafkamers.

Voor joden en christenen was het op grond van het tweede gebod van de Tien Geboden niet toegestaan 'beelden' te maken (lees Exodus 20).

Religieuze afbeeldingen zijn – in de tijd gezien – dan ook veel later pas vervaardigd (met name nadat christenen in het jaar 313 van keizer Constantijn godsdienstvrijheid ontvingen).

Er werd in de begintijd van het christendom wel gebruik gemaakt van symbolen.

De eerste christelijke symbolen zijn gevonden in de catacomben (ondergrondse ontmoetings- en begraafplaatsen) van Rome. In deze catacomben kwamen christenen bijeen voor vieringen en om hun doden te begraven.

Op de afbeelding links een woord met de Griekse letters ιχθυς/ichthus (dat staat voor het woord 'vis'). De vijf letters van dit woord staan voor de volgende vijf woorden (in het Nederlands): Jezus Christus, Gods zoon, redder.

Een symbool (het visje, verwijst ook naar de doop en de wonderbaarlijke visvangst) dat nog steeds wordt gebruikt en bekend is onder de naam 'Ichthus-teken':

Op internet (Wikipedia) is de volgende toelichting te vinden:

Letter	Grieks	Omgezet Grieks	Nederlands
I (I)	Ιησους	<i>Ièsous</i>	<i>Jezus</i>
X (CH)	Χριστός	<i>Christos</i>	<i>Christus</i>
Θ (TH)	Θεου	<i>Theou</i>	<i>Gods</i>
Υ (U)	Υιός	<i>Huios</i>	<i>zoon</i>
Σ (S)	Σωτήρ	<i>Sootèr</i>	<i>redder</i>

Op de afbeelding rechts op de vorige pagina onder meer een duif met olijftak (symbool voor de vrede) en ook het zogenaamde 'Christusmonogram'. De Griekse letters X 'chi' en P 'rho' zijn de eerste twee letters van het Griekse woord voor Christus, de gezalfde; in het Hebreeuws: messias.

De muren van de grafkamers in de catacomben werden in de 1^e en 2^e eeuw ook wel versierd met muurschilderingen gebaseerd op een Bijbels thema (Jonas in de walvis, Daniël in de leeuwenkuil). Voorstellingen die troost gaven en hoop en perspectief boden voor een leven na de dood.

In de catacombe Domitilla te Rome bevindt zich een muurschildering met de oudst bekende afbeelding (vermoedelijk uit de 4e eeuw) van Jezus als de goede herder.

In de eerste twee eeuwen van het christendom bestonden er nog geen kerken en kerkelijke structuren zoals wij die kennen en werden er nog geen religieuze (christelijke) afbeeldingen gemaakt. Men kwam in die beginperiode van het christendom bij elkaar in privéwoningen van christenen zoals dat ook is beschreven in het boek Handelingen in de Bijbel. Paula Gooder geeft in haar boek 'Febe' (uitgeverij Van Wijnen, 2020) een goed beeld hoe in de tijd van Paulus (de 1e eeuw) christenen in hun huizen bijeenkwamen.

Men vierde samen het geloof in Jezus en gebruikte met elkaar de maaltijd als een herinnering aan 'het laatste avondmaal' van Jezus met zijn discipelen.

De eerste christelijke 'kunst' is pas geleidelijk aan ontstaan. Eerst in de vorm van symbolen waarvan er hiervoor al enkele zijn genoemd. Maar naarmate de tijd verstreek, ontstond na de eerste twee eeuwen de behoefte om afbeeldingen te maken van Jezus. Maar hoe zag Jezus eruit? Niemand herinnerde zich zijn gelaatstrekken. In de Bijbel vinden we geen aanwijzingen over het uiterlijk van Jezus.

Volgens een legende (in religieuze zin een volksverhaal waarin aan een 'heilige' bijzondere eigenschappen worden toegedicht en een verhaal met een 'christelijke' boodschap) is de eerste afbeelding van het gelaat van Jezus als volgt ontstaan.

Koning Abgar V van Osroene (een koninkrijk in het nabije oosten dat niet meer bestaat) die regeerde in de jaren 13-50 had zich bekeerd tot het christendom en was ziek. Hij zou gaan sterven. Daarom stuurde hij een boodschap naar Jezus met het verzoek naar Edessa (tegenwoordig de stad Sanliurfa in Turkije) te komen om hem te genezen. Maar Jezus stuurde via de apostel Thomas in het jaar 29 Thaddeus naar Edessa – de hoofdstad van het rijk – met een genezend geschenk. Een linnen doek waarop Jezus zijn gezicht had gedrukt. Deze afbeelding vormde de eerste afbeelding van het gelaat van Jezus en staat bekend als het 'Kleed van Edessa'.

Dit verhaal is opgetekend door bisschop Eusebius van Caesarea in de 4^e eeuw na Christus.

In het oosters christendom wordt Abgar als heilige vereerd.

Deze wonderbaarlijke afbeelding van Jezus zou tot de 10^e eeuw na Christus in Edessa bewaard zijn gebleven en werd vervolgens naar Constantinopel overgebracht. De afbeelding verdween echter toen de kruisvaarders in het jaar 1204 Constantinopel plunderden.

De iconen die later zijn vervaardigd met deze afbeelding van Christus (zie hierover meer op pagina 34-35) dragen de volgende namen: 'Het Heilig Aangezicht', 'Het Kleed van Edessa', 'Niet met de handen gemaakt' of 'Mandylion ('mandil' is een Arabisch woord en staat voor 'doek').

Op de volgende pagina een Russische icoon uit de 17e eeuw (Ikonen-Museum Recklinghausen). Thaddeus biedt de doek met het gelaat van Christus aan koning Abgar aan.

Veronica is volgens een andere legende één van de vrouwen die Jezus zou hebben getroost – ook dit verhaal staat niet in de Bijbel – toen hij het kruis droeg om gekruisigd te worden. Zij bood Jezus een doek aan om het bloed en het zweet van zijn gezicht te wissen. Veronica ontdekte toen dat het gelaat van Jezus op het doek zichtbaar was. Het doek wordt bewaard in het Vaticaan. Dit verhaal is opgetekend in de 13^e eeuw.

Op het internet zijn verschillende afbeeldingen te vinden van deze legende, onder meer de volgende (bron: Wikipedia):

Een derde verhaal over een afbeelding van Jezus – en weer niet uit de Bijbel – staat bekend als de ‘Lijkwade van Turijn’.

Het doek waarin Jezus werd begraven, leverde een afdruk op van zijn lichaam en de wonden die door de kruisiging waren ontstaan. Via allerlei omzwervingen is het betreffende doek in Turijn terecht gekomen (vandaar de naam). Volgens deskundigen gaat het echter om een doek uit de 13^e of 14^e eeuw.

Volgens de traditie van het oosters christendom heeft de apostel Lucas de allereerste icoon geschilderd, te weten de icoon van de ‘Moeder Gods Hodegetria’. Later in het boek bij de behandeling van Maria iconen zal deze icoon nog aan de orde komen (zie pagina 86-87 en voor de ‘Lucas icoon’ zie pagina 135).

De oudst bekende icoon met deze volgens de legende door Lucas geschilderde afbeelding van Maria stamt uit de 6^e eeuw en wordt bewaard in de Santa Maria Maggiore Basilica in Rome onder de naam ‘Salus Populi Romani’ (‘redding van het Romeinse volk’) en ziet er als volgt uit:

Zoals hiervoor al opgemerkt, kwam de eerste christelijke ‘kunst’ tot ontwikkeling vanaf ongeveer de 2^e eeuw en maakte een grote ontwikkeling door nadat er in het Romeinse rijk in het jaar 313 godsdienstvrijheid werd ingevoerd en in het jaar 325 het christendom staatsgodsdienst werd. De kerk treedt dan in volle omvang naar buiten en er ontwikkelde zich een imposante christelijke kunst.

Daarbij is voor de schildering van menselijke gezichten vermoedelijk voortgeborduurd op de portretten die rond het begin van onze jaartelling in Egypte (in de stad Fajoem) werden gemaakt van overledenen. Zo'n portret werd met het gemummificeerde lichaam in de graftombe geplaatst. Deze zogenaamde ‘mummieportretten’ staan bekend onder de naam ‘fajoem portretten’.

In de eerste helft van de 3^e eeuw werd door kerkleraren nog sterk beklemtoond dat er in het christelijk geloof geen (stand)beelden, tempels en altaren nodig waren om God te dienen. Het ware beeld van God was de Logos, het Woord. Toch bestond er ook in die tijd al een sterke behoefte om afbeeldingen te maken. Beelden en portretten van heiligen.

Het christendom heeft in de eerste eeuwen sterk onder invloed gestaan van de Grieks/Romeinse cultuur en beschaving en werd – naarmate het zich uitbreidde – een centrum van macht.

In de 4^e eeuw lopen kerk en staat erg door elkaar. Kleding en inrichting van de kerkelijke organisatie worden afgeleid van de kleding en de inrichting van de wereldse overheid. Het is terug te vinden op schilderijen, iconen en andere kunstwerken.

De kerk gaat afbeeldingen gebruiken voor haar eigen doelen. Iconen werden gebruikt als vlag om in de strijd soldaten nieuwe moed te geven. Iconen werden bij gevaar op de stadsmuren rondgedragen.

Het algemene geloof dat de wereldlijke macht ondergeschikt is aan en in dienst staat van God, was een belangrijk middel om aan de politiek en hun leiders de macht van de kerk op te leggen.

Het Romeinse rijk is in het jaar 395 uiteengevallen in een westelijk en oostelijk deel. Het Oost-Romeinse rijk dat ontstond (en weer verdween met de val van Constantinopel in het jaar 1453) wordt ook wel het Byzantijnse rijk genoemd met als hoofdstad Constantinopel. Een rijk waarin de Griekse cultuur en taal tot grote bloei kwamen. Byzantijnse intellectuelen en kunstenaars hadden grote invloed op de cultuur en de kennis in West-Europa.

De iconencultus kwam tot grote bloei en kreeg een officieel karakter. Keizerlijke triomfen op het slagveld werden gezien als een triomf van Christus.

In de 8^e en 9^e eeuw ontstond er binnen de kerk onenigheid over het gebruik en de verering van religieuze afbeeldingen, in het bijzonder de iconen. Kerkleraren hielden vast aan het idee dat Christus, ondanks zijn dubbele natuur (goddelijk en menselijk), niet uit te beelden valt. Christus is het vleesgeworden Woord (de Logos) en dat kan niet in beelden worden weergegeven. Bisschop Epiphanius van Salamis op Cyprus verzette zich al in de 4^e/5^e eeuw tegen de 'onbeschaamdheid' om Christus, apostelen en heiligen af te beelden.

Maar de mensen in die tijd begrepen de beeldspraak van de iconen beter dan het gesproken woord, want dat kun je niet kussen of bewieroken. Steeds duidelijker werd toch wel dat in de vrome verering van afbeeldingen ook sprake was van vormen van bijgeloof. De grenzen tussen geloof en bijgeloof waren niet altijd zo scherp.

Het is dan ook logisch dat er op enig moment in de kerken binnen het Oost-Romeinse rijk een grote strijd ontstond over de verering van iconen.

Paus Leo III verbood in het jaar 730 per edict de afgodische verering van iconen (strijdig met de Tien Geboden). Dit leidde tot een vernietiging op grote schaal van met name iconen en fresco's. Dit duurde tot het jaar 843. Toen werd besloten dat iconen wel mochten worden vereerd omdat een tweedimensionale afbeelding op een icoon geen afbeelding of beeld is als bedoeld in het tweede gebod. Iconen mochten echter niet worden aanbeden. Tegelijkertijd werd besloten dat God zelf niet mag worden

afgebeeld (iconen met een afbeelding van God komen echter wel voor), maar Jezus als mens wel. Daarbij werden strakke regels vastgesteld waaraan de iconen moesten voldoen. Regels die ervoor zouden zorgen dat de afbeelding op iedere icoon zo dicht mogelijk het 'oerbeeld' (zie hierna 'Iconen in de orthodoxie') benadert waarnaar het verwijst. Deze periode (de jaren 730-843) wordt 'iconoclasme' genoemd (de naam voor iconenvernietigers: 'iconoclasten'). Een periode waarin ontzettend veel kerkelijke kunst is vernietigd.

In het jaar 988 nam Vladimir, prins van Kiev (nu de hoofdstad van Oekraïne) de Grieks-Orthodoxe vorm van het christendom aan als het geloof voor zijn vorstendom. Vladimir liet kerken bouwen en om die te versieren had hij Byzantijnse kunstenaars nodig die de kunst van het iconen schilderen leerden aan Russische kunstenaars die vervolgens een eigen stijl ontwikkelden. Er ontstonden verschillen in het gebruik van kleuren. Gezichten kregen een meer vriendelijke of juist een meer strenge uitstraling.

In het jaar 1054 vindt er vanwege enkele theologische geschilpunten een splitsing plaats in het christendom. De westerse kerk onder leiding van de paus in Rome ging verder onder de naam Rooms-Katholieke Kerk (voertaal Latijn). De Oosters-Orthodoxe Kerk ging verder onder leiding van de patriarch van Constantinopel (voertaal Grieks). Religieuze afbeeldingen kregen in de westerse kerken veelal de vorm van 'beelden' en in de oosterse kerken de vorm van 'iconen'. In de huidige kerken is dit verschil nog steeds zichtbaar.

Een mozaïek uit de 12^e/13^e eeuw voorkomend in de Hagia Sofia (gebouwd als Oosters-Orthodoxe kerk en kortgeleden 'omgedoopt' van museum tot moskee) te Constantinopel (tegenwoordig: Istanbul) en voorstellend Jezus met naast hem Maria en Johannes de Doper ziet er als volgt uit (deze icoon wordt uitgelegd op pagina 49):

Aan het einde van de 14^e eeuw kwam er voor de iconenschilders meer ruimte voor een verdergaande vergeestelijking van de iconen. De heiligen op de iconen krijgen een steeds langer lichaam. Daarmee werd hun verlangen om naar de hemel te reiken gesymboliseerd. Er komt meer ruimte om emoties te verbeelden. De gezichten van de heiligen krijgen op Russische iconen vaak Slavische trekken.

De iconografie (de kunst van het beschrijven van iconen en hun betekenis) en de kunst van het iconen schilderen kwamen in het Byzantijnse rijk tot grote bloei (met name onder invloed van de vele kloosters). Toen dat rijk in verval raakte – in 1453 werd Constantinopel veroverd door de Turken – werd de macht van de Russisch-Orthodoxe

Kerk steeds groter. Veel Byzantijnse kunstenaars vertrokken naar Rusland en brachten daar de iconenkunst eveneens tot grote bloei. Vanuit Rusland verspreidde die kennis zich over diverse Slavische landen (zoals: Roemenië, Bulgarije, Servië). De 15^e en de 16^e eeuw waren de grootste bloeiperiode van de iconenkunst.

Zo zijn er in de loop van de eeuwen verschillende iconen-scholen ontstaan. Tussen die scholen bestaan allerlei verschillen omdat de iconen in uiteenlopende tijden zijn vervaardigd, met niet altijd dezelfde materialen en in landen die qua religie, cultuur, enzovoort een eigen ontwikkeling hebben doorgemaakt.

Zo komen voor verschillen in kledingstijl, in het gebruik van kleuren en in het gebruik van symbolen. Daarom is de betekenis van iconen niet altijd gemakkelijk te doorgronden. Dat geldt ook voor de verhalen achter de afbeeldingen op iconen. Ik hoop dat dit boek een klein beetje daarbij kan helpen.

Voor diegene die zich wil verdiepen in alles wat met iconen te maken heeft, is het boek van Karin Braamhorst: 'Ikonen Lexicon' uit 2004 (uitgeverij Terra) een aanrader. Deze Lexicon is ook digitaal te raadplegen via de site www.ensie.nl/ikonen-lexicon.

De volgende scholen worden wel onderscheiden (de tijdsaanduiding in de verschillende bronnen loopt wel eens een klein beetje uiteen):

- De Byzantijnse school met als belangrijke centra: Macedonië (1200-1453), Cyprus (1000-1570), Kreta (1453-1669), Athos (vanaf 1200)
- De Russische school met als belangrijke centra: Kiev (1000-1240), Vladimir (1150-1500), Novgorod (1050-1570), Pskov (1100-1600), Jaroslavl (1200-1800), Moskou (1300-1800)
- De Balkan school met als belangrijke centra: Bulgarije (1200-1800), Servië (1500-1800), Roemenië (1400-1900).

Bekend is dat er al vanaf het einde van de 4^e eeuw iconen werden vervaardigd waarop 'heiligen' stonden afgebeeld en ook werden vereerd omdat ze bescherming boden tegen bijvoorbeeld invallers (iconen werden wel aangeduid als 'de Bijbel voor de armen'). Tijdens de periode van het 'iconoclasme' zijn er echter ongelooflijk veel iconen vernietigd en de 'tand des tijds' heeft daarna ook zijn werk gedaan. Wel zijn er uit die tijd met name in kerken en musea een beperkt aantal iconen en fresco's met religieuze afbeeldingen bewaard gebleven.

Oorspronkelijk werden de iconen – als een heilig voorwerp – voor kerkelijk gebruik vervaardigd (met name als onderdeel van de liturgie). Maar later kwam onder invloed van de toenemende welvaart ook het thuisgebruik in zwang. Iconen kregen betekenis als religieuze kunst: in de kerk, in kleine kapellen en in de woningen van de mensen. Met een herwaardering in de 20^e eeuw. Iconen kregen – ook buiten het oosters christendom – een bredere betekenis en waardering.

Er kwamen iconen musea van de grond. In Kampen beschikt het 'Ikonenmuseum' over een grote collectie iconen (fotograferen verboden). Iconen zijn ook te bewonderen in het Museum voor Religieuze Kunst te Uden en in het Klooster Museum in Ter Apel. In de stad Recklinghausen in Duitsland – dat is op bereisbare afstand van Nederland – bevindt zich het grootste 'Ikonen-Museum' van Europa met een uitgebreide collectie iconen (alle tentoongestelde iconen mogen worden gefotografeerd).

De oudste mij bekende op een houten paneel geschilderde icoon – met een afbeelding van Christus – heb ik met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid in 2005 gezien bij mijn bezoek aan het Sint Catharina Klooster in de Sinai woestijn (Egypte). Deze icoon wordt gedateerd op het midden van de 6^e eeuw. Over deze zeer indrukwekkende icoon later meer in het boek (zie pagina 36 en volgende). Er mochten in het klooster geen foto's worden gemaakt. Onderstaande afbeelding van deze icoon is te vinden op een site van Wikipedia.

